

EKSİK KALMIŞ BİR NOT: DEDE KORKUT'TA GEÇEN *bahrî* ve *hotaz* KELİMELERİ ÜZERİNE

Sadettin ÖZÇELİK*

Geliş Tarihi: Aralık, 2016

Kabul Tarihi: Şubat, 2017

Öz

Tarihî metinleri okumanın karmaşık ve çok yönlü güçlükleri, sorunları vardır. Bu karmaşık ve çok yönlü güçlükler nedeniyle metinler üzerine yapılan çalışmalarda metinde geçen bazı kelime veya deyimlerin doğru anlaşılması uzun zaman alabilir. Aynı şekilde çalışmalarda birtakım eksiklikler, aksaklıklar olabilir / kalabilir. Dede Korkut da özellikle son yıllarda okunma sorunları sıklıkla tartışılan metinlerimizden biri olmuştur. 2016 yılı içinde Türk Dil Kurumu Yayınları arasında çıkan bir kitabımın birinci cildindeki "Notlar" kısmında metnin farklı sorunlarıyla ilgili konular ele alınarak incelenmiş ve işlenmiştir. Bu makalede Dede Korkut metninde geçen ve söz konusu kitapta üzerinde tartışılmış olan iki kelime üzerinde yeniden durulmakta ve kelimelerin anlamı ile ilgili yeni düzeltmeler yapılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Dede Korkut, *bahrî*, *hotaz*.

A MISSING NOTE: DEDE KORKUT IN *bahrî* and *hotaz* UPON THE WORDS

Abstract

There are complex and multifaceted challenges, problems of reading historical texts. By the reason of these complex and multifaceted challenges, it may take a long time to correctly understand certain words or phrases mentioned in the texts of studies conducted on texts. Likewise, certain shortcomings may be/may remain in the studies. Dede Korkut, especially in recent years, has been one of our often discussed texts with reading problems. In 2016, issues related to the different problems of the text in *Notlar* (*Remarks*) section of the first volume of a book which came out from Turkish Language Association Publications, were examined and processed. In this article, two words, which are mentioned in Dede Korkut text and were discussed in the aforesaid book, are re-emphasized and new adjustments regarding the meaning of the words are made.

Keywords: Dede Korkut, *bahrî*, *hotaz*.

2016 yılının Şubat ayında Türk Dil Kurumu Yayınları arasında çıkan ve adı kaynaklarda geçen kitabımın birinci cildinin "Notlar" bölümünde yazdığım birçok not bulunuyor. Deyim yerindeyse bu kitabın henüz mürekkebi bile kurumadı. 20 Ekim 2016 günü çalışma masamın üzerindeki dosyalarımı gözden geçirip düzeltirken söz konusu kitabın notlar ve dizin bölümünde karşısına soru işareti koymuş olduğum bir notu yeniden yazıp tamamlamak

* Prof. Dr.; Dicle Üniversitesi, Z. Gökalp Eğitim Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ABD, sozcelik@dicle.edu.tr.

için bazı metinlerden, kaynaklardan ve sözlüklerden not almış olduğum bilgi fişlerini gördüm / buldum. Almış olduğum bu notları görünce hemen *bahrî* ve *hotaz* kelimelerini yeniden işlerken faydalanmak istemiş olduğumu hatırlayıp ‘eyvah!’ diye düşündüm. Çünkü not almış olduğum bu bilgileri ne yazık ki bir başka dosyaya karıştırmış ve unutmuşum. Bundan dolayı da yeniden düzenlemeyi düşündüğüm not kitapta eski hâliyle yer almıştı. İşte şimdi bu makaleyi yazmaktaki amaç sözünü ettiğim eksik kalmış veya düzenlenmemiş olan notu yeniden yazıp tamamlamaktır.

Söz konusu notu kitabın birinci cildinde *Drs.32a.9 (ME 60.9) bahrî hotaz: altınlı at gerdanlığı (?)* başlığı altında bir not olarak vermiş ve ibarenin anlamıyla ilgili tereddüdüm bulunduğunu soru işaretiyle belirtmişim (Özçelik, 2006 I: 389-391).

Üzerinde durmak istediğim kelimelerin geçtiği metin Dresden ve Vatikan nüshasında geçen şu cümledir:

Al maḥmūdī şalvarlı; atı **bahrî, hotazlı**

Ḳara Göne oğlu Ḳara Budak çapar yét-di

‘Çal kılıcuñ ağam Ḳazan, yét-düm!’ dedi. (Drs.32a.9-11, Vat.98b.13-99a.1)

Yukarıya alınmış olan cümlelerin öncesinde ve sonrasında anlatıcı ozan, birçok Oğuz beyini çeşitli yönleriyle överek tanıtır ve Kazan Bey’e yardıma koştuklarını tasvir ederek anlatır. İşte ozan yukarıdaki cümlede ise *Kara Göne Oğlu Ḳara Budak*’ı çeşitli yönleriyle överek tanıtmakta ve onun da Kazan Bey’e yardıma geldiğini anlatmaktadır. M. Ergin, bu cümledeki *bahrî* kelimesinin anlamını “deniz ördeği cinsinden güzel tüylü bir kuş”, *hotaz* kelimesinin anlamını ise “*hotaz, hotoz, püskül, sorguç, atın boynuna takılan püskül*” (1963: 35 ve 140) olarak göstermiş ve kelimeyi “(atı) deniz ördeği püsküllü” (1971: 48) şeklinde aktarmıştır.

O. Ş. Gökyay, *Destursuz Bağa Girenler*’de söz konusu *hotaz* ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır:

“Bu ‘hotaz (= kutas)’ tüy değildir. Cılasunların atlarının boynuna yak denilen yaban öküzünün, ya da ‘gâv-ı bahri’ denilen deniz öküzünün süs için taktıkları kuyruğudur, tüy değildir (bkz. Burhan-ı Katı, Bahri kutas maddesi)” (Gökyay 1982: 212).

Gökyay, *Dedem Korkut* adlı kitabının sözlük kısmında ise *bahrî* için “*kaşık gaga ördek, küçük yaban ördeği*” anlamlarını, *hotaz* için oldukça uzun bir takım açıklamalar vermiştir (1973: 171 ve 223). Gökyay, metni Türkiye Türkçesine aktarırken ise metinde iki kelimeyi de

olduğu gibi yazmış (1995: 53) ve dipnotta “Deniz veya dağ öküzünün kuyruğundan atının boynunda hotozu, süsü olan” (1995: 177) açıklamasını vermiştir.

S. Tezcan, konu ile ilgili notunda Ergin ve Gökyay’ın *bahrî* kelimesine ‘ördek’ anlamını verdiklerini belirtmiş ayrıca *hotaz* kelimesi için verdikleri anlama gönderme yaparak şu açıklamada bulunmuştur:

“Bir kahramanın atına ördek tüyünden *hotaz* takılmış olması övücü bir niteleme olamaz. Bilindiği üzere *hotaz* ‘at boynuna takılmak üzere Tibet ve Doğu Türkistan’ın dağlık yörelerinde yaşayan yak öküzünün kuyruk kıllarından yapılan gerdanlık’tır” (2001: 139).

Tezcan, *hotaz* kelimesinin anlamını “*at gerdanlığı*” (2001: 410) şeklinde vermiş ve şunları söylemiştir:

Şunu da eklemek gerekiyor: Atlara ve ‘*alem*’lere takılan belgi için Kâşgarlı Mahmut *beçkem* sözcüğünü vermiş, Oğuzların buna *berçem* dediğini de eklemiştir. Mahmut *beçkem*’in ipek ya da *başaru’l-vaşş* kuyruğundan yapıldığını da bildirir; *başaru’l-vaşş* ile kast ettiği ‘yak öküzü’dür, çünkü bu hayvanın Türkçe adı olan *kotuz*’u da Arapçaya aynı deyimle çevirmiştir. *Kitābu’l-idrāk*’te *kotuz*’a doğrudan doğruya ‘at boynuna asılan bercem’ anlamı verilmiştir, bk. EDPT 680 *kotuz* (2001: 140).

Yukarıdaki açıklamaları, Tezcan’ın, A. İnan’a ait konuyla ilgili şu tespitleri atlamış olduğunu gösteriyor:

...‘Hotuz’ yahut ‘hotaz’ Doğu Türk metinlerinde ‘kutas’ şeklindedir. Bu kutas şekline eski Osmanlı metinlerinden, bizim bildiğimize göre, ancak Yazıcıoğlu Ali’nin ‘Tevârih-i Âli Selçuk’unda rastlanır. Onun verdiği bilgiye göre, ‘âdet ve töre şöyle gelmiştir ki, her alp er ki, alay hassa ve bahadırılık edip düşmanın bahadırlarını aktarsa atının boynuna altınlu kutas takarlardı (İnan, 1998a: 250).

M. S. Kaçalın söz konusu kelimeler için “*bahrî* deniz doğanı” ve “*hotaz*: sorguç” (Kaçalın 2006: 309 ve 317) anlamlarını vermiştir.

Dede Korkut’ta altının beylik ve yönetim sembolü olarak kullanılmış olması A. İnan’ın yukarıdaki tespitini doğrulamaktadır. Oğuz beylerinin çadırları *altın başlı*’dır. Bununla ilgili olarak Dede Korkut’ta *altın başlu ban ev*, *dünlüğü altın ban ev* ve *altınlu(ca) günlük vb.* tamlamalar geçer. Ayrıca beylerin tahtı ile ilgili olarak iki yerde *altın taht* tamlaması geçer. Bey çocuklarının beşiği için *tolaması altın beşik* tanımlaması yapılır. Oğuzlara ait savaş boruları, *burması altın tuç borı* şeklinde tanımlanır. Oğuz beyleri ve bey çocuklarının şarap içtikleri kaplar *altın ayak*, *altın kadeh* ve *altın sürahi*’dir. Bir bey oğlu olan Boğaç Han’ın kamçısı *altınluca kamçı*, cıdası *altın cıda*’dır. Kazılık Koca Oğlu Beg Yegenek, *kulağı altın küpeli* ve

kur kurma kuşaklu (altın işlemeli kuşaklı) diye tasvir edilir. Kanturalı, beline *altunlu ince ketan bezi* sarar. Bütün bu örnekler *altın*ın beylik ve yönetim sembolü olarak kullanılmış olduğunu gösteriyor (Bk. Özçelik, 2016 I: 230-231).

Yazdığım söz konusu notta A. İnan'ın *bahrî hotazlı* ibaresi için “*savaşta kahramanlık gösteren beylerin atlarına takılan altınlu gerdanlık.*” (İnan, 1998a: 250) şeklindeki tanımının doğru olabileceğini belirtmiştim. Ancak şimdi metindeki *bahrî* ve *hotazlı* kelimelerinin atın ayrı birer sıfatı olarak kullanılmış olduğunu ve metnin buna göre anlaşılması gerektiğini düşünüyorum. Söz konusu metni tekrar görelim:

Al maḥmūdī şalvarlı; atı **bahrî**, **hotazlı**
 Kara Göne oğlu Kara Budağ çapar yètdi,
 ‘Çal kılcuḡ aḡam Kāzan, yètdüm!’ dèdi. (Drs.32a.9-11, Vat.98b.13-99a.1)

Önce metinde geçen *bahrî* kelimesi için araştırmacıların vermiş olduğu anlamları görelim:

Araştırmacı	Araştırmacının <i>bahrî</i> kelimesi için verdiği anlam
M. Ergin	deniz ördeği cinsinden güzel tüylü bir kuş (1963: 35)
O. Ş. Gökyay	kaşık gaga ördek, küçük yaban ördeği (1973: 171)
S. Tezcan	deniz öküzü; Tibet öküzü, yak (2001: 402)
M. S. Kaçalın	deniz doğanı (2006: 309)

Araştırmacıların genel anlamda metindeki *bahrî* kelimesini ‘deniz doğanı, deniz ördeği’ vb. şeklinde bir kuş olarak anlamaları yanlış olmuştur. Söz konusu *bahrî* kelimesi tarihî metinlerde iki anlamda kullanılmıştır. Birinci anlam araştırmacıların verdiği yukarıda belirtilen anlamdır. Ancak kanaatimce kelime metnimizde bir kuşu göstermek için değil başka bir anlamda kullanılmış olmalıdır. Kelimenin ikinci anlam için *Kitab-ı Bazname-i İndî*’de geçen şu beyte bakalım:

“zaḡanos salanun atı gerek bahrî
 bırakmayup anı gözden ola dehrî” (Ergüzel, 2007: 357. Beyit)

M. M. Ergüzel yukarıda adı geçen araştırmacıların baktığı aynı kaynaklardan faydalanmış olacak ki bu beyitteki *bahrî* kelimesini ‘deniz ördeği’ anlamındaki diğer *bahrî* örnekleriyle aynı başlık altında ve “*Patka da denilen gagası sivri bir çeşit deniz ördeği*” (Ergüzel, 2007: 227b) şeklinde anlam vererek işlemiştir. Oysa bu beyitte geçen *bahrî* kelimesinin atın sıfatı olarak kullanılmış olduğu çok açıktır. Beyitteki *zaḡanos* ‘av kuşu olarak kullanılan puhu’ anlamındadır ve yukarıdaki beyitte özet olarak avlanmak üzere kuş salan bir avcının atının çok hızlı olması gerektiği belirtilmektedir. Yani kuşu salan avcının atı çok hızlı

olmalıdır ki onu gözle takip etmesi mümkün olsun. Buna göre beyitteki *bahrî* kelimesini ‘uzun mesafe ve hızlı koşan at’ olarak anlamak gerekiyor.

Nitekim kelime için aradığımız doğru anlamı *Mu‘cemu’l-Vasit*’te buluyoruz. Sözlükte “*feresun bahrun: El-bahru minel seyli el vasi ‘ul-ceryi eşşedidü’l-‘advi*” = uzun mesafe ve hızlı koşabilen at (İbrahim Mustafa vd., 1992: 40). *Kamusu’l-Muhit*’te ise yine Arapça aynı kökten (*bhr*) türeyen *bahur* kelimesi için “koştukça açılan, hızlanan at” (Firuzabadî, 2007) anlamı verilmiştir.

Söz konusu *bahrî* kelimesi *Süheyl ü Nevbahâr*’da şu beyitte yine aradığımız ‘hızlı koşan at’ anlamında geçer:

“Denizden çıkup geldi bir **bahrî** yunt

Yalı yumşacığıdı toynağı kunt” (Dilçin, 1991: 246. Beyit)

Süheyl ü Nevbahar’dan örnek verdiğimiz yukarıdaki beyit halk hikâyelerinde, masallarda, efsanelerde çok yaygın olarak geçen “*denizden çıkan aygırla çiftleşen kısıraktan doğan tay*” motifini veya inanişi tam olarak yansıtan tarihî bir örnektir. Bu konuyla ilgili olarak Köroğlu’nun Kırat’ından da söz edilebilir. Köroğlu’nun Kırat’ı da deryadan çıkan bir aygırın tayı olarak anlatılır (bk. Elçin, 1997: 502). Söz konusu at motifinin modern hikâyecilikteki bir yansıması için Yaşar Kemal’in *Üç Anadolu Efsanesi* adlı kitabında Köroğlu Hikâyesini aktarması ve Köroğlu’nun Kıratı ile ilgili olarak “*denizden çıkan aygırla çiftleşen kısıraktan doğan tay*” motifini işlemesi örnek olarak gösterilebilir (bk. Kemal, 1967).

Şimdi de söz konusu ettiğimiz metinde geçen *hotaz* kelimesi için araştırmacıların vermiş olduğu anlamları görelim:

Araştırmacı	Araştırmacının <i>hotaz</i> kelimesi için verdiği anlam
M. Ergin	hotoz, püskül, sorguç, atın boynuna takılan püskül (1963: 140)
O. Ş. Gökyay	deniz veya dağ öküzünün kuyruğundan atın boynuna takılan süs (1995: 177)
A. İnan	savaşta kahramanlık gösteren beylerin atlarına takılan altınlı gerdanlık. (1998a: 250)
S. Tezcan	at gerdanlığı (2001: 410)
M. S. Kaçalın	sorguç (2006: 317)

Yukarıdaki tabloda gösterilen tanımlardan M. S. Kaçalın’ın tanımı dışındakiler birbirine benzemektedir. Ancak A. İnan’ın yapmış olduğu tanımın *hotaz* kelimesi için en uygun anlam olduğu anlaşılıyor.

Sonuç

Yukarıdaki açıklamalara göre metinde noktalamanın şöyle olması uygun görünüyor:

Al maḥmūdī şalvarlı, atı **baḥrī**, **ḥotazlı** Kara Göne oğlu Kara Budak

Söz konusu tanımlama ise şöyle anlaşılabilir: Al mahmudî şalvarlı, atı hızlı, altınlı gerdanlıkla süslü: Kara Göne Oğlu Kara Budak.

Kaynaklar

- DİLÇİN, C. (1991). *Mes'ūd bin Ahmed Süheyl ü Nevbahār; İnceleme- Metin- Sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 51.
- ELÇİN, Ş. (1997). *Halk Edebiyatı Araştırmaları I-II* (2. baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGİN, M. (1958). *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 169.
- ERGİN, M. (1963). *Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 219.
- ERGİN, M. (1971). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ERGÜZEL, M. M. (2007). *Kuşlar Kitabı Bâz-nâme-i İndî*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- FİRUZABADÎ, (2007). *Kamusu'l-Muhit* (2.bs.). Halil Me'mun Şiha, Daru'l-Ma'rife, Beyrut.
- GÖKYAY, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- GÖKYAY, O. Ş. (1982). *Destursuz Bağa Girenler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- GÖKYAY, O. Ş. (1995). *Dede Korkut Hikâyeleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İBRAHİM MUSTAFA vd. (1992). *Mu'cemu'l-Vasit*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İNAN, A. (1998a). "Kitab-ı Dede Korkud Hakkında", *Makaleler ve İncelemeler, I. Cilt*, s.165-172. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İNAN, A. (1998b). "Dede Korkud Kitabındaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar", *Makaleler ve İncelemeler II. Cilt*, s.213-214. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAÇALIN, M. S. (2006). *Dedem Korkudun Kazan Bey Oğuz-nâmesi*. İstanbul: Kitabevi.
- KEMAL, Y. (1967). *Üç Anadolu Efsanesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÖZÇELİK, S. (2016). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Giriş, Notlar (1. Cilt)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZÇELİK, S. (2016). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin (2. Cilt)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tarama Sözlüğü. (1977). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEZCAN, S. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: 1457.